

АНОТАЦІЯ

Андрущенко С.В. Правовий режим морського порту. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертація є першим комплексним науковим дослідженням, присвяченим створенню на основі міжнародних стандартів та кращих світових і європейських практик портової діяльності нової науково обґрунтованої концепції правового режиму морського порту, формулюванню висновків та пропозицій, спрямованих на вдосконалення системи правового та організаційного забезпечення публічного адміністрування портової діяльності в Україні.

У дисертації вперше: на підставі теоретичних розробок, законодавства та міжнародних угод охарактеризовано наукову концепцію адміністративно-правових режимів у морському законодавстві; визначено місце режиму морського порту в системі адміністративно-правових режимів; систематизовано наукові погляди, досвід національного і міжнародного нормотворення у формуванні, визначенні та публічному адмініструванні правових режимів морських портів; виокремлено та класифіковано методи і форми публічного адміністрування правового режиму морського порту. Крім того вперше сформульовано цілісну концепцію загального (комплексного) режиму морського порту, визначено його складники та функції; проаналізовано сучасний правовий режим іноземних суден та суден під українським прапором у морських портах України; охарактеризовано механізм, суб'єктів та особливості публічного адміністрування правового режиму морського порту України. Набули вдосконалення наукові підходи до теоретичної розробки інституту правових режимів у науці адміністративного права, а також концепція публічного адміністрування морської та портової діяльності. Подальший розвиток отримали

погляди на структуру, функції та систему адміністративно-правових режимів; положення про особливості дії юрисдикції держави в морських просторах; ідеї про базування публічного адміністрування режимів морських портів на принципах транснаціонального та глобального адміністративного права; положення про особливості правового режиму території та акваторії морського порту.

У дослідженні доведено, що формування концепції адміністративно-правових режимів у морському законодавстві України розпочалося з перших нормативних документів, якими було визначено режим територіального моря і внутрішніх вод України. Він простежується до теперішнього часу та отримує втілення в нових документах із питань, що стосуються морської діяльності, зі стабільністю їх базування на нормах чинних стосовно України міжнародних угод. Їх основною відзнакою також є набуття особливих рис завдяки поєднанню вимог міжнародних угод і внутрішнього законодавства.

Аналіз практики держав, теоретичних розробок та роботи міжнародних інституцій щодо вироблення загальноприйнятних правових норм у сфері встановлення режимів морських портів, засвідчив проходження декількох етапів: 1) первісний етап (I ст. до н.е. – XVI ст. н.е.), що знаменувався початковими розробками правил про морську торгівлю та становленням національних норм у цій сфері; 2) кодифікаційний етап (XVI – XIX ст.ст.), що став періодом складення норм національних законодавств про морську торгівлю, прийняття актів, присвячених торговельним відносинам із виокремленням підрозділів, присвячених морській торгівлі; при цьому увага встановлюваним режимним правилам портів практично не приділялася, адже розрізнення прибережних морських просторів за видами (територіальне море, внутрішні води) тільки починало відбуватися, а їх головне призначення полягало в можливості підтримання нейтралітету прибережної держави та можливості надання притулку тим, хто зазнав аварії; 3) етап вироблення міжнародних норм про режим морських портів (XIX ст. – теперішній час), під час якого розроблено та прийнято міжнародні угоди, які стосувалися режиму морських портів (1921, 1923 рр.) та

якими узагальнено підходи до визначення прибережних морських просторів (1958 р.), впроваджено практику укладання двосторонніх угод про торговельне мореплавство з метою визначення режимів морських портів, актуалізовано питання вироблення спеціальної міжнародної угоди, присвяченої визначенню основоположних аспектів формування режиму морських портів та дії в них юрисдикції прибережної держави. Цей період охоплює час набуття чинності Конвенцією ООН з морського права 1982 р. та характеризується остаточним формуванням концепції правового режиму морських просторів, прийняттям міжнародних угод, що стосуються застосовних у морських портах процедур, полегшення міжнародного судноплавства.

На підставі опрацювання нормативно-правового регулювання режиму морського порту доведено, що систему сучасного міжнародного та національно-правового забезпечення режиму морського порту складає блок 1) міжнародних угод, що визначають окремі аспекти функціонування й режиму морських портів та поєднують як багатосторонні, так й двосторонні угоди; 2) національного законодавства, яке містить загальні засади встановлення та підтримання режимів морських портів; 3) актів локального регулювання, у яких конкретизовано відповідно до умов кожного морського порту України норми як міжнародних угод, так і національного законодавства, а їх головною метою визначено гарантування безпеки мореплавства як провідного принципу, яким визначено та скеровано всі правотворчі процеси в сучасному мореплаванні. Також визначено необхідність розроблення міжнародного договору, у нормах якого було б закріплено загальні принципи побудови або змісту режимних правил морських портів, правил здійснення юрисдикції прибережної держави щодо суден під іноземними прапорами.

Акцентовано увагу на тому, що, незважаючи на те, що двосторонніми угодами про торговельне мореплавство України визначається один із найбільших складників комплексного режиму морських портів – режим суден під іноземними прапорами та режим їхніх екіпажів, – у чинному морському законодавстві не міститься норм, у яких було б зазначено про регламентованість та

детермінованість режимних правил морських портів України цими угодами. У зв'язку із цим запропоновано внесення змін та доповнень до українського законодавства, що може сприяти його оновленню та закріпленню додаткових гарантій для іноземних судновласників. Ці пропозиції також можуть отримати своє закріплення в майбутньому законі України про внутрішні морські води, територіальне море та континентальний шельф, проєкти якого вже тривалий час періодично розглядаються Верховною Радою України, проте досі не були реалізовані.

Зазначено, що режим акваторії (вод) морського порту встановлюється нормами національного законодавства прибережної держави через її належність до внутрішніх вод та є складовою загального (комплексного) режиму морського порту. Внутрішнім законодавством визначено правила перебування в акваторії морського порту, режим її використання, зокрема з метою заходження суден, здійснення вантажних робіт, інших операцій, пов'язаних із торговельним мореплавством, гарантування безпеки судноплавства, встановлено вимоги стосовно дотримання різноманітних правил, що мають імперативну дію стосовно всіх суб'єктів, які здійснюють діяльність у морському порту. Режим суходільної території морського порту України є складником правового режиму морського порту, характеризується відкриттям у ньому пунктів пропуску через державний кордон України та дією відповідного режиму, що включає особливий порядок допуску на територію порту (пропускний режим), порядок сходження із суден членів екіпажів суден, знаходження та перебування працівники підприємств та організацій, які беруть участь в обслуговуванні пасажирів і суден закордонного плавання, навантаженні (розвантаженні) на причалах тощо. Підтримання встановлених режимних правил покладається служби морської безпеки, загони охорони морського порту спільно з органом охорони державного кордону, що забезпечує необхідний контроль та надає можливість безпечного функціонування морських портів, налагодження їх ефективної роботи та стабільного наповнення бюджету країни.

На підставі опрацювання динаміки розвитку інституційної системи

забезпечення дотримання режиму морського порту до системи органів публічного адміністрування правового режиму морських портів України віднесено як національні, так і міжнародні керуючі інституції. Виокремлено міжнародний (глобальний, регіональний) та національний рівні публічного адміністрування правового режиму морських портів України. Процедури Port State Control віднесено до адміністративних, глобально (регіонально) визначених, та визнано складником правового режиму морських портів України, який базується на міжнародних стандартах, а забезпечується виконанням внутрішньонаціональних адміністративних механізмів. Визначення й установлення процедури здійснення Port State Control визнано значним напрямом публічного адміністрування режиму морського порту як національними (Морська адміністрація), так і наднаціональними інституціями (ІМО, органи Чорноморського меморандуму).

На підставі аналізу форм і методів публічного адміністрування режиму морських портів України надано авторське визначення категорії «форми публічного адміністрування правового режиму морських портів» як установлених нормами національного та міжнародного права способів реалізації імперативного керуючого впливу, що здійснюється спеціально уповноваженими органами з метою впорядкування роботи морських портів. Основною метою застосування класичних для адміністративно-правової науки методів публічного адміністрування режиму морських портів є гарантування безпеки мореплавства та надійної і безпечної роботи портів, а також захист держави порту від неправомірних (злочинних) впливів.

Констатовано базування сучасної практики організаційно-правового забезпечення здійснення юрисдикції України як прибережної держави та держави порту на загальновизнаних міжнародних стандартах. Запропоновано додання до раніше розроблених принципів здійснення юрисдикції прибережної держави та держави порту принципу збереження балансу прав держави порту та держави прапора судна із забезпеченням розумності, належної адаптації, пристосовності до повсякденного застосування та ненав'язливості застосовних формальностей із

метою їх сумлінного дотримання та виконання.

Доведено, що режим для суден під іноземним прапором у морських портах України є складником загального (комплексного) режиму морського порту. Він поєднує декілька видів режимів, що діють одночасно стосовно судна і завдяки такій дії забезпечують необхідний порядок у морському порту. До їх кола належать: санітарний, прикордонний, митний режими, режим сплати портових зборів тарифів, безпековий режим, що поєднує режими лоцманського та криголамного проведення, процедури Port State Control, регулювання руху суден та режим забезпечення безпеки суден від терористичних загроз відповідно до ISPS Code.

Об'єм режимних правил, що застосовуються до суден під українським прапором у морських портах України, які задіяні в закордонних рейсах, є тотожним режиму для суден під іноземним прапором за винятком дії кримінальної та цивільної юрисдикції держави порту, яка щодо суден під національним прапором України здійснюється в повному обсязі без характерних для іноземних суден особливостей. Обсягш режимних правил стосовно українських суден, які здійснюють плавання у каботажі, є меншим, що пояснюється відсутністю перетину державного кордону та відвідання іноземних портів. При цьому провідний для морської галузі режим гарантування безпечного плавання діє для всіх без винятку суден та відповідний контроль капітана морського порту здійснюється щодо кожного судна, яке заходить до морського порту України.

У роботі також запропоновано внесення змін до Закону України «Про морські порти України» щодо визначення порядку відкриття/закриття морських портів для іноземного судноплавства; розроблення законодавства про штучні території в межах морських портів України як специфічних за правовим статусом і правовим режимом, а також порядку їх віднесення до категорії постійних портових споруд; напрями вдосконалення програмних документів довгострокового планування розвитку морської галузі України та поточного галузевого законодавства; додання до раніше розроблених принципів здійснення

юрисдикції прибережної держави та держави порту принципу збереження балансу прав держави порту та держави прапора судна із забезпеченням розумності, належної адаптації, пристосовності до повсякденного застосування та ненав'язливості застосовних формальностей з метою їх сумлінного дотримання та виконання.

У дисертації сформульовано й інші теоретично обґрунтовані пропозиції про вдосконалення актів чинного законодавства у сфері правового забезпечення режиму морських портів.

Ключові слова: морський порт, правовий режим, публічне адміністрування, акваторія порту, територія порту, портове законодавство, внутрішні води держави.

SUMMARY

Andrushchenko S.V. Legal regime of a seaport. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript. Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in specialty (081 – Law). – National University «Odessa Law Academy», Odesa, 2021.

The thesis is the first complex scientific research dedicated to the creation of a new scientifically grounded concept of the legal regime of a seaport on the basis of the international standards and the best world and European practices of port activity, formulating the conclusions and the proposals aimed at improving the system of legal and organizational support of public administration of port activities in Ukraine.

This is the first time in the thesis: the scientific concept of administratively-legal regimes in maritime legislation has been described on the basis of the theoretical developments, the legislation and the international agreements; the place of the seaport regime has been determined in the system of the administratively-legal regimes; the scientific views, the experience of national and international rule-making have been systematized in the formation, determination and public administration of legal regimes of seaports; methods and forms of public administration of the legal regime of a seaport have been singled out and classified. In addition, it is the first time an integral concept has been formulated of the general (complex) regime of a seaport, its components and

functions have been defined; the current legal regime has been analyzed of foreign vessels and vessels under the Ukrainian flag in the seaports of Ukraine; the mechanism, the subjects and the peculiarities of public administration of the legal regime of the seaport of Ukraine have been characterized. Scientific approaches to the theoretical development of the institute of the legal regimes in the science of administrative law, as well as the concept of public administration of maritime and port activities have been improved. The views received further development on the structure, functions and system of the administratively-legal regimes; provisions on the peculiarities of the state's jurisdiction in maritime spaces; the idea of basing public administration of seaports regimes on the principles of transnational and global administrative law; provisions on the peculiarities of the legal regime of the territory and the water area of a seaport.

It is proved that the formation of the concept of administratively-legal regimes in the maritime legislation of Ukraine began with the first regulatory documents that had been determined the regime of the territorial sea and the internal waters of Ukraine in the research. It has been tracing to the present time and receives implementation in new documents on issues related to maritime activity, with the stability of their basing on the norms of the international agreements currently in force in Ukraine. Their main distinction is also the acquisition of special features through a combination of the requirements of the international agreements and the domestic legislation.

The analysis of the practice of states, the theoretical developments and the work of the international institutions on the development of generally accepted legal norms in the sphere of establishing the regimes of seaports, certified the passing of several stages: 1) the initial stage (I century BC – XVI century BC), which was marked by the initial development of rules on maritime trade and the formation of national norms in this sphere; 2) codification stage (XVI – XIX centuries), which was the period of drafting norms of national laws on maritime trade, adoption of acts devoted to trade relations with the separation of subsections devoted to maritime trade; at the same time, the attention was not paid to the established regime rules of the ports, because the distinction between coastal sea spaces by kinds (the territorial sea, the internal waters)

was only beginning to occur, and their main purpose was to maintain the neutrality of a coastal state and the possibility of providing refuge to those who suffered an accident; 3) the stage of development of international norms on the regime of seaports (XIX century – nowadays), during which the international agreements were developed and adopted that concerned the regime of seaports (1921, 1923) and which generalized approaches to the definition of coastal maritime spaces (1958), introduced the practice of concluding bilateral agreements on merchant shipping to determine the regimes of seaports, actualized the issue of developing a special international agreement, devoted to the definition of fundamental aspects of the formation of the regime of seaports and action of jurisdiction of a coastal state in them. This period covers the time of entry into force of the United Nations Convention on the Law of the Sea in 1982 and is characterized by the final formation of the concept of the legal regime of maritime spaces, the adoption of the international agreements relating to applicable procedures in seaports, the facilitation of international maritime traffic.

Based on the processing of the normatively-legal regulation of the seaport regime, it is proved that the system of modern international and national legal support of the seaport regime forms a block of 1) the international agreements that determine certain aspects of the functioning and the regime of seaports and combine both multilateral and bilateral agreements; 2) the national legislation, which contains general principles for establishing and maintaining the regimes of seaports; 3) the acts of local regulation, in which the norms of both international agreements and national legislation are specified in accordance with the conditions of each seaport of Ukraine, and their main purpose is to ensure the safety of navigation as a leading principle, which defines and directs all law-making processes in modern navigation. Also, the need to develop an international treaty, the norms of which would be fixed the general principles of the construction or content of the regime rules of seaports, the rules of the exercising the jurisdiction of a coastal state against ships under foreign flags.

The attention is emphasized on the fact that, despite the fact that the bilateral agreements on the merchant shipping of Ukraine are determined by one of the largest components of the complex regime of seaports – the regime of ships under foreign flags

and the regime of their crews – the current maritime legislation does not contain norms that would point out the regulation and the determination of the regime rules of seaports of Ukraine by these agreements. In this regard, the amendments and the additions to the Ukrainian legislation are proposed, which may contribute to its renewal and consolidation of additional guarantees for foreign shipowners. These proposals may also receive their consolidation in the future law of Ukraine on the internal sea waters, the territorial sea and the continental shelf, the projects of which have been periodically considered by the Verkhovna Rada of Ukraine for a long time, but have not been implemented.

It has been noted that the regime of the area of water of a seaport is established by the norms of the national legislation of the coastal state due to its belonging to the internal waters and is a component of the general (complex) regime of a seaport. The inherent legislation defines the rules for staying in area of water of a seaport, the regime of its use, in particular for the purpose of calling vessels, cargo operations, other operations related to merchant shipping, guaranteeing the safety of navigation, established requirements for compliance with various rules that have imperative effect on all subjects operating in a seaport. The regime of the land territory of the seaport of Ukraine is a component of the legal regime of a seaport, characterized by the opening of checkpoints across the state border of Ukraine and the action of the relevant regime, which includes a special procedure for admittance to a port territory (admission order), the procedure for the land of members of a crew of vessels, the being and the stay of employees of enterprises and organizations involved in servicing passengers and ships of foreign navigation, lading (unlading) on the berths, etc. Maintaining the established regime rules relies on the maritime security service, seaport security units together with the authority of the protection of the state border, which provides the necessary control and provides the possibility of safe functioning of seaports, establishing their effective operation and a stable filling of the budget of a state.

Based on the processing of the dynamics of the development of the institutional system of ensuring compliance with the seaport regime, both national and international governing institutions are included in the system of public administration of the legal

regime of the seaports of Ukraine. International (global, regional) and national levels of public administration of the legal regime of the seaports of Ukraine have been highlighted. The Port State Control procedures have been referred to administrative, globally (regionally) defined, and recognized as a component of the legal regime of the seaports of Ukraine, which is based on the international standards, and is ensured by the execution of the intranational administrative mechanisms. The definition and the establishment of the procedure of the implementation of the Port State Control is recognized as a significant direction of public administration of the seaport regime by both national (the Maritime Administration) and the supranational institutions (the IMOs, the bodies of the Black Sea Memorandum).

On the basis of the analysis of forms and methods of public administration of the regime of seaports of Ukraine, the author's definition was given of the category "form of public administration of the legal regime of seaports" as established by the norms of national and international law of ways of realization of imperative control impact, which is carried out by specially authorized authorities for the purpose of regulating the work of seaports. The main purpose of application of the classical methods of public administration of the seaports regime for administratively-legal science is to guarantee the safety of navigation and reliable and safe operation of ports, as well as protection a port state from illegal (criminal) impacts.

The basing of the modern practice of organizationally-legal support for the exercise of jurisdiction of Ukraine as a coastal state and a port state on generally recognized international standards has been stated. It has been proposed to add to the previously developed principles of the execution of jurisdiction of a coastal state and a port state the principle of preserving the balance of the rights of a port state and a state flag of a ship with the provision of reasonableness, proper adaptation, adaptability to everyday use and unobtrusiveness of applicable formalities for the purpose of their conscientious observance and execution.

It has been proved that the regime for vessels under a foreign flag in the seaports of Ukraine is a component of the general (complex) regime of a seaport. It combines several types of regimes, operating simultaneously with a vessel and through this action

ensures the necessary order in a seaport. It is laid to their sphere within: sanitary, border, customs regimes, regime of payment of port fees, security regime, combining the regimes of pilot and icebreaker carrying, Port State Control procedures, regulation of vessel movement and the regime of ensuring the safety of vessels from terrorist threats in accordance with ISPS Code.

The extent of the regime rules applicable to vessels under the Ukrainian flag in the seaports of Ukraine, which are involved in foreign passages, is the same regime for vessels under a foreign flag, except for the criminal and the civil jurisdiction of a port state, which is carried out in full without the characteristics of foreign vessels. The scope of regime rules for Ukrainian vessels that sail in the coasters is smaller, which is due to the lack of crossing the state border and visiting foreign ports. At the same time, the leading for the maritime industry regime of guaranteeing of safe sailing operates for all vessels without exception and the appropriate control of a captain of a seaport is carried out in relation to each vessel entering a seaport of Ukraine.

In the work it is also proposed the amendments to the Law of Ukraine “On Seaports of Ukraine” on determining the procedure for opening/closing seaports for foreign shipping; development of legislation on artificial territories within the seaports of Ukraine as specific in legal status and legal regime, as well as the procedure for their classification into the category of permanent port facilities; directions of improvement of the program documents of long-term planning of the development of maritime industry of Ukraine and the current branch legislation; adding to the previously developed principles of the jurisdiction of a coastal state and a port state, the principle of maintaining the balance of the rights of a port state and a state of the flag of a vessel with the provision of reasonableness, proper adaptation, adaptability to everyday use and unobtrusiveness of applicable formalities for the purpose of their conscientious observance and execution.

Other theoretically grounded proposals have been formulated on the improvement of the acts of current legislation in the sphere of legal support of the regime of seaports in the thesis.

Keywords: a seaport, legal regime, public administration, area of water of a port,

territory of a port, port legislation, the internal waters of a state.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Андрущенко С.В. Правові основи організації митного контролю у пунктах пропуску через державний кордон України для водного сполучення. *Lex Portus*. 2017. № 2. С. 154–171.

2. Андрущенко С.В. Режим морського порту: генеза міжнародно-правового забезпечення. *Lex Portus*. 2018. № 1. С. 105–114. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.1.2018.8>

3. Андрущенко С.В. Складові логістики морських портів України: оновлення організаційно-правового забезпечення. *Lex Portus*. 2018. № 5. С. 63–84. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.5.2018.4>

4. Андрущенко С.В. До питання про розробку міжнародної угоди про режим морських портів. *Юридичний вісник*. 2019. №2. С. 100–105.

5. Андрущенко С.В. Концепція юрисдикції держави порту та правовий режим суден у морських портах України. *Правова держава*. 2020. № 40. С. 24–34.

6. Andrushchenko S. The regime of seaports in Ukraine: a complicated way to updating legal regulation. *Lex Portus*. 2020. № 3. P. 44–62. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.3.2020.3>

7. Andrushchenko S. Regime for ships in the maritime ports of Ukraine: current state of legal regulation, tendencies and innovations. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Vol. 7. Iss. 6. P. 109–115.

8. Андрущенко С.В. Морські порти України: новації адміністрування діяльності. *Право як ефективний суспільний регулятор*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 16-17 лют. 2018 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2018. С. 68–70.

9. Андрущенко С.В. Режим морського порту: на шляху вдосконалення організаційно-правового забезпечення. *Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства*: матер. міжнар. наук.-практ.

конф. (м. Харків, 16-17 лют. 2018 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2018. С. 13–16.

10. Андрущенко С.В. Режим суходільних територій морських портів України. *XII Міжнародна науково-практична конференція «Морське право та менеджмент: еволюція та сучасні виклики»* (м. Одеса, 29–30 берез. 2018 р.). 2018. С. 70–74.

11. Андрущенко С.В. Правовий режим заходження і перебування іноземних військових кораблів у морських портах України. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.). Т. 1. 2018. С. 435–439.

12. Андрущенко С.В. Режим безпеки портів та портових споруд: міжнародно-правовий базис. *Морське право та менеджмент: еволюція та сучасні виклики*: матер. XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18-19 квіт. 2019 р.). Одеса: НУ «ОМА», 2019. С. 13–16.

13. Андрущенко С.В. Стратегії розвитку як основа оновлення публічного адміністрування портової галузі України. *Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення*: зб. наук. пр. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 квіт. 2019 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; відп. за вип.: Н.П. Матюхіна, Г.А. Гончаренко, М.С. Ковтун, С.А. Федчишин. Харків: Право, 2019. С. 458–461.

14. Андрущенко С.В. Щодо правового статусу та режиму акваторії морського порту України. *Правове життя сучасної України*: у 2 т.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видав. дім «Гельветика», 2019. Т. 1. С. 492–494.

15. Андрущенко С.В. Локальні акти у системі правового забезпечення режиму морського порту України. *Правове життя сучасної України*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса: Видав. дім «Гельветика», 2020. Т. 2. С. 137–140.

16. Андрущенко С.В. Публічне адміністрування режиму морських портів

України: до питання розширення суб'єктного складу. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*: матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 2–6 берез. 2021 р.). 2021. С. 10–13.